

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 930.1:159.953]:32.019.51

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2020-12-1>

Ткаченко В.М., Якуба В.В.

ВІЙНИ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ: СУСПІЛЬНІ СПОНУКИ

Стаття є дослідженням війн історичної пам'яті. Розглядається процес усе зростаючого використання історичного минулого в суспільному житті сьогодення. Історія стала політичним інструментом, за допомогою якого легітимізується чи делегітимізується та чи інша соціально-політична система. У низці країн були прийняті закони про покарання тих, хто пише «неправильно». У міжнародних відносинах спалахнули справжні «війни історичної пам'яті». Набирає сили етнізація історії та утвердження наративів про власну націю як виключно «жертву історії», що вимагає до себе особливого ставлення й належної компенсації. Зокрема, ініціатори проголошення «війн історичної пам'яті» в різних країнах не одні і ті ж. Часто війни пам'яті проголошуються на найвищому рівні – в них беруть участь офіційні особи, включаючи глав держав, які «дають відкоша» і «ставлять на місце неправих», нагадують про незаживаючі рани нації й про страшні злочини сусідів.

Об'єктивно назріває питання про суспільні спонуки «війн історичної пам'яті». Автори поділяють точку зору, що головна причина полягає у загостренні протистояння між Росією і колективним Заходом. Історична політика, яка набула вигляду «війн історичної пам'яті», є скоріше симптомом, а не причиною цього протистояння. Проаналізовано, що політизація історичної пам'яті досить часто призводить до негативних наслідків, і легкого виходу із цієї ситуації не проглядається. І важко знайти ту вирішальну ланку, взявшись за яку можна було б витягнути увесь ланцюг назрілих проблем. Тим часом слід визнати, що полеміка навколо ролі Радянського Союзу у Другій світовій війні не виникла знічч'я, вона загострилася на фоні посилення напруги між Сходом і Заходом. Узагальнюючи еволюцію «війн історичної пам'яті» до жорсткого загострення, Марлен Ларюель зазначає: «Я інтерпретую війни за історичну пам'ять між Польщею, прибалтійськими державами і Україною, з одного боку, і Росією – з другого, як «стратегічний наратив», пов'язаний із виключенням Росії із Європи або включенням в неї».

Ключові слова: історична політика, історичний наратив, «війни історичної пам'яті», концепція «добра і зла», пакт Молотова-Ріббенропа, Друга світова війна, Голокост, резолюція Європарламенту від 19 вересня 2019 р.

«Нікому не дозволено переписувати історію» – цю політичну мантру особливо часто доводиться чути напередодні ювілейних дат, що стосуються Другої світової війни. Імпульс іде насамперед від тих політичних кіл, які використовують історичні наративи доби Ялтинсько-Потсдамських угод для вирішення сучасних проблем легітимації того чи того політичного режиму у власних інтересах. В тому числі й зображати одні політичні сили (а то й народи чи країни!), як це було притаманно для обстановки війни, абсолютним «злом», а інші підносити в іпостась абсолютного «добра» і «світоча прогресу».

Втім для професійних дослідників «історичний ревізіонізм» – абсолютно нормальне явище, оскільки кожне нове покоління ставить перед історичною

наукою актуальні запитання і намагається почути відповідь задля утвердження того соціального ладу, у якому б йому було комфортно жити і працювати. Та все ж і науковці не можуть бути вільними від політичної реальності нашого щоденного буття. Позначена глибокими суспільно-економічними кризами, сучасна життєдіяльність людини формує особливість нинішньої ситуації, яка, на думку професора антропології й славістики Принстонського університету Сергія Ушакіна «полягає в надзвичайно швидкій нормалізації того, що раніше називалося «соціальним замовленням», а нині «публічною історією» – тобто усвідомленим використанням історичного матеріалу задля досягнення цілей, не пов'язаних безпосередньо з історією» [1].

Яскравим свідченням цієї тенденції, на превеликий жаль, стали «війни історичної пам'яті», що охопили практично увесь світ.

Три хвилі історичного ревізіонізму

Не претендуючи на роль першовідкривача цього суспільного феномену – «війни історичної пам'яті» – вдамося до аналітичного викладу широко доступних завдяки інтернету здобутків тих науковців, які досліджують цю проблему принаймні впродовж останнього десятиліття. Так, професор історії і культури Східної Європи в Університеті імені Фрідріха-Вільгельма (м. Бонн) Мартін Ауст зазначає, що він вперше зіткнувся з терміном «війни історичної пам'яті» (memory wars) у 2010 р. Спершу цей термін викликав у професійного історика застереження як такий, що порушував усталену в повоєнній Німеччині культуру дослідницької діяльності, спрямованої на досягнення взаєморозуміння і зближення народів світу.

Звісно, уже в перші повоєнні десятиліття широко побутувало уявлення, що в історичних наративах ті чи інші події по-своєму тлумачаться у сфері політики, мистецтва й науки. Політики використовують різноманітні історичні факти для популярної ілюстрації того політичного курсу, який вони відстоюють, та для легітимізації його в очах громадськості. Соціологи вдаються до історичних інтерпретацій задля формування національної ідентичності й громадянської самосвідомості. В літературі та мистецтві той чи той історичний персонаж теж покликаний виконувати роль «героя» чи «злочинця», в запропонованому наративі відповідно до інтриги літературно-мистецького твору. Однак з цього приводу у суспільстві був якийсь усталений консолідований підхід, що, врешті-решт, стверджував роль історичної науки як остаточного авторитету в установленні історичної істини за допомогою відпрацьованої методології наукового дослідження. За словами Мартіна Аусти, «суть мого переконання в тому, що в ліберальній демократії наукове знання врешті-решт має взяти гору над викривленими поглядами на історичні події, що насаджуються деякими політиками. Адже ми живемо у просвіченому і космополітичному суспільстві» [1].

Професор факультету соціальних наук Університету Оттави Пол Робінсон пропонує свою версію тих факторів, що спонукають трансформацію

національної історії у «війни історичної пам'яті». Гасло «історія для істориків», судячи з усього, так і залишиться гаслом у середовищі науковців-романтиків, оскільки політика пронизує усе наше життя, політизуючи тим самим й історію. І цьому нема ради, бо в реальному житті, зазначає професор П. Робінсон, все по-іншому: «Історія – це політичний інструмент. Звертаючись до минулого, ми легітимізуємо або делегітимізуємо нашу політичну і соціальну систему. Тому не дивно, що різноманітні групи прагнуть контролювати суспільну історичну пам'ять. Якщо пропонувані наративи несумісні, боротьба стає жорстокою, як це відбувається, наприклад, на американському Півдні через монументи конфедератам чи в Україні з приводу Другої світової війни» [1].

Звісно, Америка й Україна у данному випадку не є якимось виключенням. Зазначене стосується країн практично кожного регіону світу, з поправкою на специфіку національного мислення й усталені традиції. Так, увагу професора Університету Кунмін (м. Сеул) Андрія Ланькова привернуло те, що в країнах Далекого Сходу політика пам'яті формується з урахуванням традиційної моралі: мовляв, «правдиві» люди не конфліктують, а коли конфлікт виник, то провина повністю покладається на «неправу» аморальну сторону. Звідси постійні спроби довести, що той чи той конфлікт викликаний не зіткненням раціональних інтересів, а, умовно кажучи, протистоянням сил «добра» і «зла». І це надає конфлікту воїстину біблейського змісту високої напруги.

Ініціатори проголошення «війн історичної пам'яті» в різних країнах не одні і ті ж. Часто війни пам'яті проголошуються на найвищому рівні – в них беруть участь офіційні особи, включаючи глав держав, які «дають відкоша» і «ставлять на місце неправих», нагадують про незаживаючі рани нації й про страшні злочини сусідів. Так, в Китаї як країні «молодої демократії» з усталеними авторитарними традиціями історичну політику в цілому визначає ЦК КПК. Але в Південній Кореї набагато частіше (хоч і не завжди) ініціаторами виступає громадськість, і часто навіть всупереч бажанню й волі урядових кіл. Тоді останнім буває досить складно виступити проти ідеологем, висунутих лідерами громадської думки – інтелектуалами й професурою. Час від часу нагнітання напруги в корейському суспільстві набуває такого рівня моралізаторства й політизації історії, що викликає у європейців справжній ступор: «Народні почуття, що вирвалися із-під контролю, можуть стати серйозною проблемою для уряду, прагнучого розрядити напругу і взяти емоції під контроль. Коли значна частина населення перебуває у патріотичному ражі, «відіграти назад» буває дуже складно. Так бувало в Китаї під час періодичних спалахів антияпонських чи антиамериканських демонстрацій, і в Південній Кореї» [1].

Прикладом моралізаторського підходу до оцінки витоків «війн історичної пам'яті» може послужити судження професора Женевського інституту міжнародних відносин і розвитку Сян Ланьсиня: «Адміністрація Трампа поприкає Китай за власні внутрішні проблеми, стверджуючи, що китайці не пам'ятають все те добре, що США зробили для їхньої країни... Таким чином

створюється враження, що відносини завжди були одностороннім актом добротності, а американці ніколи не отримували вигоди від екстериторіальних прав і економічного росту Китаю... Американські «убивці драконів» не просто помиляються у своєму прочитанні історії, вони мають усвідомити свою моральну відповідальність...». Отак «поставивши на місце» американську адміністрацію, Сян Ланьсінь вдається до в цілому слушного узагальнення: «Винуватити інших у своїх проблемах – типова відволікаюча тактика, яку політики використовують з давніх давен» [1].

Отже, одна із основоположних засад «війн історичної пам'яті» – «наші» завжди є носіями «добра», а наші супротивники – оті «інші» – є носіями вселенського «зла». Однак, звертає увагу професор Європейського університету в Санкт-Петербурзі Олексій Міллер, струнка концепція «добра і зла» передбачає існування політичних реалій стійкого балансу. А цей баланс постійно змінюється. Інститути сучасної світобудови базуються на результатах Другої світової війни, однак їх нині намагаються переосмислити як у Європі, так і на Далекому Сході. І це правда – світ перебуває в зоні турбулентності. На зміну біполярній системі часів «холодної війни» прийшла доба однополюсного світу, що згодом став фрагментуватися у бік багатопольності. Відбуваються динамічні зміни, і за цих умов світобудова взірця 1945 р., в основі якої лежить ООН із її 5-ма постійними членами Ради Безпеки, не може залишатися сталою і незмінною. З'явилися нові економічно потужні претенденти, котрі не бажають залишатися «політичними карликами».

Ще донедавна домінувала концепція історичної провини Німеччини за розв'язування Другої світової війни і, відповідно, офіційно було визнано моральний імператив покаяння за допущені злочини проти людяності. Німеччина була уособленням «зла», а союзники – в тому числі й СРСР – уособленням «добра». Однак уже в перші повоєнні десятиліття німці підспудно стали стимулювати процес «розмивання» негативного ставлення до Німеччини. Невдовзі механізм усвідомлення провини й покаяння, що офіційно був запущений не самими німцями, а американцями, поступово почав давати збої. Спершу пресинг покаяння щодо німців мислився у більш жорстких формах, але розгортання холодної війни і поява поруч із ФРН ще й НДР внесли свої корективи. Як наслідок, проблема воєнних злочинів була у ФРН дещо притлумлена. Більше того – у політичне життя стали потроху допускати колишніх нацистів. Дедалі частіше в суспільній думці стало звучати положення, що німці в цілому уже покаялись і все усвідомили. Тож коли Віллі Брандт 1970 р. під час офіційного візиту до Польщі став на коліна перед монументом жертвам фашизму у Варшавському гетто, наступного дня чимало німецьких газет вийшли із запитанням: а хто, власне, його уповноважував до такого акту? Тобто, раптом з'ясувалося, що акт покаяння не всі у німецькому суспільстві усвідомили, а тим більше – не сприйняли [2].

Поступово історична політика стала все дужче нагадувати про себе на Європейському континенті. Так, у 1980-х рр. в Німеччині відбулася знаменита «битва істориків», яку можна розглядати як *першу хвилю* перегляду усталеної після 1945 р. концепції «добра і зла». Тоді для з'ясування було поставлено низку проблем: чи мають чим німці гордитися у своїй історії, або ж – чи не було б більш політкоректним заговорити вже й про «німецькі страждання»? Спершу цих «ревізійоністів» виштовхували за межі суспільного життя, але згодом їхня точка зору ставала дедалі поширеною. А в міру того, як роль Німеччини в Євросоюзі об'єктивно зростала, посилювався й потяг до більш ретельного перегляду деяких сторінок історії. Звичайно, мова не йшла про жодну реабілітацію нацистського минулого, а скоріше про те, що німці уже віддали належне покаяттю, а відтак мають і моральне право якщо не повчати інших, то давати їм наочний приклад як себе слід поводити у ставленні до минулого. Наприклад, практика ставлення до жителів колишньої НДР набула такого вигляду: до їхнього відома було доведено, що жили вони в державі Штазі, а тому їхню свідомість слід очистити від залишків тоталітаризму: «Жоден викладач історії Східної Німеччини не зберіг свою роботу. Жоден! Ні в університеті, ні в школі. Тобто – ви маєте приєднатися цілком до нашого правильного дискурсу. Але ж у Східній Німеччині був дискурс про те, що винуваті не німці, а капіталісти» [2].

Друга хвиля переосмислення історії в Європі й формування нового наративу захопила проблему Голокосту. Перед розпадом СРСР у Західній Європі існував незаперечний консенсус з приводу того, що ключовою подією ХХ ст. є Голокост, а винуватцем цього злочину є у тій чи іншій мірі кожна європейська нація. Відтак цю провину, наприклад, визнали голландці та французи. Оце відчуття спільної провини консолідувало європейську спільноту навколо єдиної думки: ми не можемо допустити повторення того, щоб цілий народ знищувався лише на підставі своєї етнічної належності та віри – «never more».

Однак з часом ставлення до Голокосту стало набувати дещо іншого звучання. З'явилися нові претенденти на роль жертв Другої світової війни. І відбувалося це паралельно із включенням у європейський політичний простір країн Центральної Європи – спільнот із іншим історичним досвідом трагедій ХХ ст. З цього приводу Олексій Міллер зазначає: «Ті країни, котрі прийшли в ЄС, мали зовсім протилежну конструкцію пам'яті, де жертвами були вони. І вся конструкція ідентичності будувалася навколо їхніх жертв. Музей геноциду в Литві не про євреїв, а про литовців. Музей терору в Угорщині – в дуже малій мірі про терор правих угорців проти угорців, угорських євреїв і на окупованих під час Другої світової війни територіях СРСР, а насамперед про радянський і комуністичний терор в Угорщині» [2].

В подальшому прийшла черга уже *третьої хвилі* перегляду історичної пам'яті: еліти балтійських держав дуже ефективно працювали на полі політики пам'яті, щоб поставити в центр уваги нову конфігурацію «злочинців» і

«жертв». Ключовим пунктом вони старалися зробити не Голокост, а зраду Заходом малих європейських країн. І вони досягли на цьому напрямі значних успіхів в уособленні себе у образі жертв Другої світової війни. Так, «їхня перемога відбулась у той момент, коли 2 квітня 2009 р. Європейський парламент встановив День пам'яті жертв нацизму і сталінізму в дату підписання пакту Ріббентропа-Молотова 23 серпня. Ось що виявилось головним» [2].

Четверта (і навряд чи заключна) хвиля – уже на рівні справжньої «війни історичної пам'яті» – відбулася з прийняттям резолюції Європейського парламенту від 19 вересня 2019 р. під назвою «Про важливість збереження історичної пам'яті для майбутнього Європи», в котрій було піддано осуду як Договір про ненапад між Німеччиною і Радянським Союзом, так і Договір про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною. Згідно з резолюцією, за яку проголосувало 535 євродепутатів, а 66 проголосувало проти і ще 52 утрималось, зазначені договори між СРСР і Німеччиною «поділили Європу і території незалежних держав між двома тоталітарними режимами, що проклало дорогу до початку Другої світової війни». Тобто, Радянський Союз із категорії «добра» було переведено в категорію «зла». Конфігурація «злочинців» і «жертв» агресії була піддана принциповим змінам [3].

Реакція Москви на прийняття резолюції Європарламенту не забарилася й була однозначно агресивною. Міністерство закордонних справ Російської Федерації назвало її грубою фальсифікацією історії й спробою поставити знак рівності між нацистською Німеччиною й СРСР. Президент РФ В. Путін пізніше охарактеризував резолюцію як «безпардонну брехню», підписану людьми, котрі «не знають історії». Отож, з боку найвищого рівня кремлівської влади почувся окрик щодо того, як слід розуміти історію. «Війнам історичної пам'яті» було дано новий поштовх, що, звичайно, загостило і так напружену обстановку в світі.

Період історичного просвітлення

А тим часом в розумінні спонук і характеру Другої світової війни спостерігалися й моменти просвітлення. Так, у 1963 р. була опублікована стаття німецького філософа Теодора Адорно під назвою «Що значить «опрацювання минулого»?» Імпульсом до написання статті стало усвідомлення науковцем того, що «націонал-соціалізм не мертвий, і нам до сих пір невідомо, чи це просто привид того, що було настільки жакливим, що і власна смерть його не вбила, чи то він так і не помер і готовність здійснити невимовне підспудно живе в людях, так само як і в оточуючому порядку». Даючи раду своїм сумнівам, Т. Адорно приходить до двох основоположних висновків. По-перше, що до жесту «все забути і простити» не можуть апелювати винуватці жорстокості. По-друге, минулий історичний досвід потребує серйозного опрацювання, щоб «чари минулого розсіялися під впливом ясної свідомості» [4].

Потенційно загрозна проблема, яка спонукала Т. Адорно до написання статті, формулюється ним як «просочування націонал-соціалізму в демократію». Іншими словами: чи можна розглядати «націонал-соціалізм» як щось окреме, що просочується в принципово інше суспільне явище – «ліберальну демократію». Така постановка проблеми виявилася гостро актуальною, адже розведення на різні полюси націонал-соціалізму (як втілення «зла») та ліберальної демократії (як світлого образу «добра») було принциповою засадою Заходу в час холодної війни. Саме тоді США виступали в ореолі світоча ліберальної демократії і оплоту боротьби проти тоталітарних режимів – як нацистського, так і комуністичного спрямування.

За свідченням професора Нью-Йоркського університету Крейга Калхуна, який до того ж очолював Раду з суспільних наук (Social Science Research Council), ідеологічна настанова на відмежування ліберальної демократії від тоталітаризму в післявоєнні роки значно деформувала саму сутність бачення проблеми щодо витоків тоталітаризму. Американські теоретики намагалися всіляко довести, що «нацизм – це взагалі не наша проблема: нацизм – це був традиційний рух, недобрий середньовічний атавістичний рух, що виник десь із минулого». В результаті дослідники були зорієнтовані на своєрідне соціальне замовлення: «Треба було відокремити Захід від нацизму. Нацизм виріс не з сучасності, ми не маємо нічого спільного з нацизмом. І, більш того, наступний крок – нацизм дуже схожий на сталінізм, на інші тоталітарні режими, які ми знаходимо подалі на Схід від нас. Це інші – це не ми... Тому треба було заперечувати західне і цілком сучасне походження нацизму. Величезні зусилля пішли на те, щоб довести, що нацизм є аберацією, що він не має нічого спільного з сучасністю, що, звичайно ж, було не так» [5].

У цій непростій ситуації цілеспрямованого соціального замовлення (з огляду на американський вплив на розвиток соціальних досліджень у післявоєнній Європі) слід віддати належне Т. Адорно: у його тлумаченні витoki нацизму є наслідком реальних проблем, що виникають із кризи самої системи сучасної ліберальної демократії: «Те, що фашизм продовжує життя, те, що опрацювання минулого, про яке стільки говорять, до сих пір не вдалося, те, що воно виродилося у власну карикатуру – пусте і холодне забуття, пов'язано з тим, що ще продовжують існувати об'єктивні суспільні передумови, з яких фашизм зріс. Його сутність неможливо вивести з одних лише суб'єктивних схильностей. Економічний порядок і, відповідно до його моделі, також і майже вся економічна організація сприяє, як і раніше, залежності переважної більшості людей від данностей, над якими вони не владні, і тим самим – незрілості людей. Якщо люди хочуть жити, то їм не залишається нічого іншого, як пристосуватися до цих данностей і змиритися з ними» [4].

Ставлячи завдання «опрацювання минулого», Т. Адорно разом з тим відчуває всю обмеженість просвітницької педагогіки на шляху подолання тих передумов, які щогодинно породжують «об'єктивний потенціал відродження

націонал-соціалізму». І, тим не менше, він закликає продовжувати важливий напрям просвітницької діяльності – нагадувати людям про те, що «явні і замасковані фашистські новації приносять Європі війну, страждання й нужду в системі, заснованій на насильстві, і, врешті-решт, сприяють російській гегемонії в Європі, коротше кажучи, що вони призводять до політичної катастрофи» [4].

Започаткувавши ревізію концептуальних засад історичного аналізу періоду холодної війни, навряд чи Т. Адорно розраховував, що невдовзі стануться помітні зрушення в осмисленні історичного минулого, котрі заторкнуть через чверть століття й країни комуністичного блоку. Однак це сталося, і з'явилася можливість діалогу між Сходом і Заходом. Один із знакових поворотів відбувся у 1980-ті рр. Тоді між Заходом і Радянським Союзом створилися сприятливі умови: завдяки політиці відкритості й гласності Кремлем було визнано існування секретних протоколів до пакту Молотова-Ріббентропа. У свою чергу було визнано й факт масових розстрілів польських офіцерів у Катині. Змінилося на радянському просторі й світосприйняття Заходу – ми аплодували Паризькій хартії для нової Європи (21 листопада 1990 р.): «Ера конфронтації і розколу Європи закінчилася. Ми заявляємо, що віднині наші відносини будуть ґрунтуватися на взаємній повазі й співробітництві. Європа звільняється від спадщини минулого» [6].

Здавалось, що глобалізація назавжди об'єднала народи навколо системи європейських цінностей, а кордони між державами уже на наших очах стають своєрідним декоративним реліктом у час вільного обігу товарів, фінансів і робочої сили. Тоді й ми в незалежній Україні мали змогу переконатися в широких можливостях конструктивного діалогу. Відбулася низка подій, які, здавалось б, зримо засвідчували справедливість традиційного сприйняття культури пам'яті щодо минулого як засобу порозуміння й подолання конфліктів. Так, у 1997 р. президенти Польщі й України Олександр Квасневський і Леонід Кучма підписали спільну заяву «До порозуміння і єднання» [7]. У 2003 р. вони ж виступили із спільною заявою «Про примирення – в 60-ту річницю трагічних подій на Волині» [8]. У 1999 р. вийшов у прокат фільм Єжи Гофмана «Вогнем і мечем», що став свого роду переосмисленням повстання Богдана Хмельницького 1648 р. – тема, котра впродовж декількох століть сяяла розбрат між українцями й поляками. Принциповим моментом фільму була думка про рівноправність обох націй. Така постановка питання була позитивно сприйнята в Україні.

У 2010 р. російський і польський прем'єр-міністри Володимир Путін і Дональд Туск зустрілися в Катині, щоб ушанувати пам'ять поляків, які стали жертвами масових розстрілів НКВС у 1940 р. У спільному польсько-російському виданні «Білі плями – чорні плями» 2010 р. були підняті складні проблеми польсько-російських відносин у ХХ ст.

В Німеччині у 1999 р. прозвучала пропозиція Еріки Штайнбах згадати про німців, котрі були вигнані із Східної Європи у 1945-1946 рр. і перейнятися

їхніми проблемами. В результаті ця ініціатива призвела до створення європейської мережі «Пам'ять і солідарність», що стало важливим вкладом у гуманізацію культури національної пам'яті. Хоча Чеська Республіка невдовзі вийшла із цієї ініціативи, але ця акція об'єднала німців, австрійців, поляків, словаків й угорців у справі подальшого поглиблення спільної пам'яті щодо виселення й вигнання простих людей. В цілому, як був переконаний Мартін Ауст, картина видавалася досить оптимістичною – «стакан спільних спогадів скидався у більшій мірі на наполовину повним, ніж наполовину порожнім» [1].

Однак згодом світосприймання пішло в зворотному напрямі, набуваючи ознак нової холодної війни. І вже вкотре в історичний процес втрутилася політика. З приходом до влади в США Барака Обама було задекларовано політику «перезавантаження» з Росією. Щоправда кожен правлячий клас із цих двох країн розумів «перезавантаження» по-своєму. На цьому акцентував увагу видатний американський політолог Збігнев Бжезінський: «Відтак адміністрація вирішила «перезавантажити» відносини США з Росією. Але це гасло є заплутаним...». Тож З. Бжезінський застерігав, що США «повинні співпрацювати з Росією, коли це взаємно вигідно, але в такий спосіб, що це відповідає історичній реальності. Ера закритих імперій завершилась і Росія заради свого майбутнього повинна зрештою сприйняти це. Намагання розширити співпрацю з Росією не означає згоди на підпорядкування Росією Грузії...». Що стосується України, позиція З. Бжезінського теж була чіткою і завбачливою: адміністрація Б. Обама «недостатньо активно заохочувала Європейський Союз бути більш чутливим до європейських прагнень України». Наскільки передбачливим був З. Бжезінський ми можемо оцінити уже сьогодні – після анексії Криму й окупації окремих районів Донбасу. І нерішуча роль Б. Обама, про що застерігав З. Бжезінський, відіграла тут не останню роль: президент США так і «не зробив переходу з натхненного оратора до непереможного державного діяча. Виступати за те, щоб щось сталося, не те саме, щоб це зробити» [9, с. 7].

Радикалізація зовнішньої політики Росії стала сіяти зерна антагонізму й провокувати затягу полеміку. Культура спогадів у світі піддалась трансформації із інструменту утвердження космополітизму в розсадник суперечностей і антагонізму. Згорання Америкою своєї ролі «світового поліцейського» розвернуло європейські країни у бік утвердження націоналізму. Активізувалася історична політика – багато хто з діячів став претендувати на те, щоб навколишній світ сприйняв їхнє бачення історії й недавнього минулого із виразним націоналістичним окрасом. Уже не йшлося про європейське громадянство, пригасла ідея спільності європейських цінностей. Велика Британія вдалася до крайнього кроку – брексіту з Європейського союзу. Про пріоритет національних цінностей заговорили як політики ЄС, так і України і Росії, засвідчуючи свою позицію ставленням до тих чи інших

ювілейних дат та пантеону національних героїв. Більше того, свою позицію щодо низки історичних подій ті чи інші діячі затято взяли на в'язувати іншим, добиваючись поставлених перед собою політичних цілей.

Врешті-решт ці політичні спонуки набули силового юридично-правового характеру. З 2009 по 2012 рр. в Росії діяла спеціальна комісія при президенті РФ щодо протидії тому, що влада вважала фальсифікацією історії. Комісія переслідувала ціль підкреслити вклад Радянського Союзу в перемогу над нацизмом у Європі. Після анексії Росією Криму й уведення своїх збройних сил на Донбас, Україна вдалась до прийняття закону про історичну пам'ять, націленого на відділення минулого України від радянської історії шляхом запровадження процесу про загальну декомунізацію, переіменування вулиць і демонтажу пам'ятників радянським діячам. У 2018 р Польща прийняла закон, що загрожував кримінальною відповідальністю кожному, хто насмілиться звинувачувати польську націю чи державу у сприянні Голокосту. Після того, як закон було піддано жорсткій критиці в Польщі, та з боку США, Ізраїлю й України, польська влада кримінальну відповідальність згодом відмінила. Врешті-решт, зазначає Мартін Ауст, 80-ліття пакту Молотова-Ріббентропа спонукало Європарламент прийняти 19 вересня 2019 р. «декларацію про те, що заради світлого майбутнього Європі важливо пам'ятати уроки минулого, уроки історії. Деякі пункти цієї резолюції не можуть не викликати критики з точки зору історіографії» [1].

Попри всі застереження щодо проблемності резолюції, Європа у цьому документі все таки вийшла на певний рівень консолідації. Головний редактор журналу «Росія в глобальній політиці» Федір Лук'янов відреагував на цю ситуацію досить гостро. З його точки зору, укладачі резолюції мали враховувати ключове питання європейських країн – ставлення до США, а от «ключ до цього – відносини з Росією. Адже причиною і обґрунтуванням масованої присутності США в Європі після Другої світової війни слугувала необхідність захисту від радянської загрози. На цьому фоні – черговий спалах історичної полеміки. Гострішої за попередні, оскільки від «СРСР несе відповідальність за розв'язування Другої світової війни» розпочався плавний перехід до «СРСР несе відповідальність за Голокост». А це уже і моральний, і політичний вододіл, котрий практично неможливо подолати. Коли спір переходить в такі категорії, не варто дивуватися, що щезають усі нюанси в будь-якої із сторін. На війні, як на війні» [10].

Отже «війна історичної пам'яті» вийшла із свого латентного стану і стала суворю реальністю наших днів.

Політизація історичної пам'яті

Резонно постало запитання – яким способом можна було б пригасити зазначену тенденцію до загострення «війн історичної пам'яті»? Науковці пропонують логічний для своєї професії вихід із скрутного становища – здійснювати виважені й відповідальні історичні дослідження. Однак на

практиці все складається не так просто. Хто б що не говорив, але сила історичного осмислення дійсності є настільки соціально значимою й політично важливою, що політики не готові облишити цю сферу діяльності виключно для науковців. І на біду, зазначає Пол Робінсон, політики часто недооцінюють той факт, що сусідні країни можуть сприймати ті чи інші історичні події по-іншому: «Поляки вважають, що Радянський Союз, звільнивши їх від нацизму, приніс нову форму окупації. В Москві сприймають це як нападки на легітимність Росії. Москва наполягає, що радянські солдати були визволителями, а не окупантами, – в Польщі вбачають у цих заявах небажання покаятися в старих гріхах, а також загрозу на майбутнє. Чим активніше кожна із сторін наполягає на своїй правоті, тим менше вона переконує опонента» [1].

Тож мусимо констатувати, що політизація історичної пам'яті досить часто призводить до негативних наслідків, і легкого виходу із цієї ситуації не проглядається. І важко знайти ту вирішальну ланку, взявшись за яку можна було б витягнути увесь ланцюг назрілих проблем. Тим часом слід визнати, що полеміка навколо ролі Радянського Союзу у Другій світовій війні не виникла знічев'я, вона загострилася на фоні посилення напруги між Сходом і Заходом. І доводиться лише сподіватися на те, що коли ця напруга піде на спад, менш запеклими стануть й історичні суперечки, бо в цьому контексті вони є скоріше симптомом, аніж причиною конфлікту.

Наочний приклад наслідків політизації історії – підірвано досягнутий після трьох десятиліть відносного спокою в Європі консенсус щодо Другої світової війни. Натомість у сфері історичної політики між Росією й Польщею зчинився справжній гвалт, а назріваючі різкі зміни між тим вимагали відповідального й виваженого осмислення. Почати хоча б з того, що було б доцільно усвідомити витоки й рушійні сили підриву європейського консенсусу. Одним із факторів, що спричинив перехід до нової політики історичної пам'яті, вважає професор історії Східної Європи в Університеті імені Георга-Августа (м. Геттінген) Анке Хільбреннер, став «поворот до концепції нації, яка для багатьох замінила концепцію європейської, або іншої, ідентичності». Ілюстрацією цієї тенденції є наростання впливу на політичне життя ФРН таких правих сил як «Альтернатива для Німеччини». Її лідери цілеспрямовано відмовляються від традиційних, загальноєвропейських уявлень про Другу світову війну. Так само у Центральній і Східній Європі (а надто в Польщі та Угорщині) «націю все частіше протиставляють іншим формам ідентичності». Поліфонія історичного дискурсу і співіснування різних точок зору віднині перестали вітатися: «І Польща в цьому не одинока – ліберальна політика у сфері історичної пам'яті нині переглядається в ряді країн».

Як на нашу думку, професор А. Хільбреннер скоріше описує стан справ у Європі, аніж представляє аналіз спонукальних факторів, що призводять до зростання націоналізму аж до культу нації у самосвідомості людей. Тож його аналіз швидше стосується політичної оцінки, аніж наукового осмислення

соціально-економічних витоків націоналізму, і зводиться до бажання відмежуватися від націоналізму й осудити його. Звідси й ставлення А. Хільбреннера до виключної природи нарративу національної пам'яті: «У відповідності до простої логіки хижака і жертви є лише один варіант існування суспільства з національною пам'яттю: використання національної історії як зброї проти інших в сьогоденні, власна нація – це жертва, інші оголошуються колективними злочинцем. Але в Росії, Польщі і в Україні існують одночасно і жертви, і злочинці» [1].

Тут, як на нашу думку, виникає ціла низка запитань. Чого ми досягнемо, засуджуючи таке явище як «національна пам'ять»? Чи не краще розібратися в тому, з яких спонук набула актуальності концепція нації? Чому національна пам'ять пов'язана лише з образом хижака і жертви? І так буває завжди, чи лише з настанням «війн історичної пам'яті»? Чому серед великої кількості країн Європи А. Хільбреннер вибрав саме Росію, Польщу і Україну як тих держав, де одночасно існують і жертви і злочинці? Чому інші народи уникли такої характеристики з його боку? Коли брати той факт, що усі ці три країни були жертвами нацистської агресії, то такими ж жертвами були, приміром, Франція і Голландія. І колабораціоністів у цих двох останніх було не менше, якщо не більше у процентному відношенні до населення країни, ніж у Центральній і Східній Європі.

Втім, деякі спостереження професора А. Хільбреннера привертають до себе увагу. На нашу думку, насамперед слухним є твердження, що зерна національного розколу, посіяні нацистами на окупованих територіях, даються взнаки і в нашому сьогоденні. Німецька окупація створила у ряді держав ситуацію «екзистенціальної потреби, із котрої змогли вибратися лише найсильніші й безпринципні – за рахунок інших. Крах державності на «залитих кров'ю територіях» запустив старі конфлікти і нове насилля, а слабкі залишилися беззахисними. Той факт, що на німцях лежить відповідальність за історично безпрецедентний злочин Голокосту і за розв'язання Другої світової війни з її жахливими воєнними злочинами, не означає, що люди в Центральній і Східній Європі не постраждали від сталінізму. Багато постраждало від обох систем, чия взаємодія лише погіршила страждання». Загальний висновок професора А. Хільбреннера не викликає заперечень: «Пам'ять про Другу світову війну вимагає усвідомлення трагедії – лише в цьому випадку буде створено нарратив, легітимний для всіх» [1].

Отже, на порядку денному європейської спільноти нагально стоїть завдання створення нарративу «спільності історичної долі» на основі усвідомлення Другої світової війни як трагедії, що не минула кожного з нас – і народжених до війни, і в час війни, і після неї. Тієї війни, яка позначилася глибокою травмою навіть на генетичному рівні кожної нації, що пережила воєнне лихоліття. Однак жоден народ не зможе подолати цю проблему самотужки, без узагальнення спільного історичного досвіду. Історики це знають

і розуміють, а тому приходять до порозуміння, що поняття «війни історичної пам'яті» виявилось надто вузьким і вкрай песимістичним для загальної оцінки як культури історичної пам'яті, так і ситуації в світі в цілому.

На наше переконання, не останнім фактором загострення «війн історичної пам'яті» стали спроби політиків відволікти громадськість від нинішньої фінансово-економічної кризи. Слід було щось вдіяти, коли до того успішна модель «соціально-відповідальної держави» раптом виявилася нездатною забезпечити належний рівень добробуту у розвинених країнах Заходу. Що вже говорити про країни «третього світу», серед яких перебуває й Україна – де поняття «соціальна держава» знаходить собі місце хіба що в тексті Конституції України. Розчарування у принадах входження у світ капіталістичної глобалізації неминуче породило фактор «глобального політичного пробудження». Зростаючий стан політичного бродіння став результатом обурення людей злиднями і презирством до їхньої людської гідності. Серед них наростає усвідомлення себе в ролі майбутніх безробітних світового рівня, яким уже не судилося бути затребуваними на внутрішньому ринку, але й перспективи виходу на зовнішній ринок стають тим часом все примарнішими. Як наслідок в суспільстві знову наростає ностальгія за теплом «національної соборності». Націоналізм, який був раніше дещо потіснений у сфері ідеологічній, раз у раз став заявляти про себе у площині політики, щоденної життєдіяльності та побуту як реально діючий фактор консолідації суспільства.

Відсутність перспективи породжує настрої радикалізму. Тут було б доречно послатися на авторитетне судження покійного нині Іммануїла Валлерстайна: «Ніколи більше пригноблені не будуть упевнені, що історія на їхньому боці. Ніколи більше не будуть вони задоволені поступовими змінами в надії на те, що їхні діти і внуки пожнуть плоди їхніх страждань. Ніколи більше не вдасться їх умовити почекати із нагальними вимогами в ім'я світлого майбутнього. Тобто тепер численні виробники капіталістичної світекономіки були позбавлені основного стабілізуючого елемента системи – оптимізму пригноблених» [11, с. 190].

Як зарадити справі – не дають відповіді ні старі класичні теорії суспільного розвитку, ні різноманітні постмодерністські вибрики. Серед політичних лідерів усе менше діячів та усе більше ділків, для яких «віддача від науки – нуль». Тим часом сумлінні теоретики все ж таки беруться за описання видимих тенденцій, іноді посягаючи навіть заглянути далеко за горизонт. Так, згідно прогнозу професора Каліфорнійського університету (м. Берклі) Мануеля Кастельса, «XXI ст. буде свідком зростання екстраординарної згідно з історичними стандартами системи виробництва. Розвиватися система глобальної економіки, судячи з усього, буде «вибірково, поєднуючи значущі сегменти і нехтуючи місцевостями і людьми, які вже вичерпали свій потенціал або не представляють інтересу на даний момент». Тобто, визначальною тенденцією стає сегрегація соціально відкинутих верств населення, що набуває глобальних масштабів.

Перед відкинутими сегментами відкриваються дві можливості. Перша – «глобальна кримінальна економіка... стане фундаментальною рисою XXI століття». Друга перспектива – «вибух фундаменталістських рухів, які беруть Коран, Біблію або інший священний текст для інтерпретації та використання його в якості прапора свого відчаю і зброї свого гніву» [12].

Найпростіший метод відволікти людей від цих наростаючих внутрішніх проблем – знайти відвічного зовнішнього ворога, списати на нього всі невдачі і провали і повернути проти нього і відчай, і зброю народного гніву. А для цього й затіваються «війни історичної пам'яті».

Індульгенція на нові злодіяння

Узагальнюючи еволюцію «війн історичної пам'яті» до жорсткого загострення, Марлен Ларюель зазначає: «Я інтерпретую війни за історичну пам'ять між Польщею, прибалтійськими державами і Україною, з одного боку, і Росією – з другого, як «стратегічний наратив», пов'язаний із виключенням Росії із Європи або включенням в неї». А далі слідує пояснення: мовляв, якщо Радянський Союз не переміг нацизм, а є рівноцінним до нього злом, то Росія не має права голосу в європейських справах і не може претендувати на участь у європейських інститутах. І навпаки: «підкреслюючи перемогу, отриману над нацизмом, Росія позиціонує себе як захисник певної концепції Європи, перемога 1945 р. підтверджує право Росії бути легітимним учасником європейської політики» [1].

На перший погляд у писаннях М. Ларюеля нібито й є певна логіка, але ця логіка формальна. І зводиться вона, на превеликий жаль, до того, що участь Радянського Союзу в розгромі нацистської Німеччини дає тим самим сучасній путінській Росії індульгенцію на захоплення Південної Осетії, на анексію Криму й окупацію ряду районів Донбасу, на утримання своїх військових контингентів у Придністров'ї, на терористичні акти в суверенних країнах Європи, на хакерські атаки під час виборів у інших країнах світу. Захисником якої ж концепції Європи є тоді Росія?

На ці запитання слід дати належне пояснення – тут і тепер. На нашу думку, воно не має зводитися до якогось одного діагнозу і, відповідно, до якогось універсального рецепту щодо зняття проблеми в дусі діалектики: теза – антитеза – синтез. Першим кроком у напрямі комплексного розв'язання назрілих суперечностей мало б, очевидно, стати описання спонук і характеру протікання «війн історичного мислення». І тут Росія намагається зіграти на випередження: журналом «Россия в глобальной политике» було організовано перший круглий стіл, матеріали якого наприкінці 2019 р. були сприйняті в Європі як акцію «кузні кремлівських ідей стосовно «війн пам'яті». Другий круглий стіл відбувся на початку березня 2020 р. На цей раз редакція журналу підняла рівень дискусій, запросивши представників «академічної громадськості» різних країн (значна частина яких російського походження). Так

чи не так, але опубліковані матеріали обох круглих столів, як на наш розсуд, дають широкий матеріал для аналізу, що ми й намагалися здійснити.

Що насамперед кидається у вічі: хоч професор історії, а нині директор програм євразійських і східноєвропейських досліджень Каліфорнійського університету (м. Берклі) Юрій Сльозкін ніби й представляє західну науку, але міцно тримає курс на возвеличення Росії. Суть його роздумів зводиться до того, що «війни історичної пам'яті» є нічим іншим як породженням кризи, але лише західної цивілізації. Росія ж для більшості людства, на його думку, залишається «структуроутворюючим антиподом» Заходу. Тим часом місце лідера, що звільнилося після занепаду «християнського світу», залишилось поки що незаповненим: «Просування демократії і боротьба за права людини довго не протрималися. В традиційних воєнно-політичних, фінансових й інтелектуальних центрах стрімко розповсюджується опрацьована в Німеччині (і безпрецедентна в історичній політиці) культура колективного покаяння за гріхи привілейованих груп, успішних держав і всього християнського/цивілізованого/вільного світу. Тим часом нові члени спільноти активно розвивають старозавітну традицію вавилонсько-єгипетського полону, підриваючи багатолітню монополію Голокосту. Росія з її Великою Перемогою – анахронізм для одних, своєчасна загроза (майбутньому, нинішньому й минулому) для інших і структуроутворюючий антипод для більшості» [1].

Ця ж думка про всезагальну кризу ліберальної цивілізації пронизує й роздуми Івана Карстева – главу Центру ліберальних стратегій (м. Софія) й провідного наукового співробітника Інституту наук про людину (м. Відень). Криза самого поняття прогресу, невдала спроба європейського примирення після завершення холодної війни, зазначає він, призвели до того, що «найважливішим виявляється не запитання, кому належить майбутнє, а запитання – хто був правим у минулому».

І ось тут спрацювала інерція мислення. *В модерні часи класичної національної держави рушійною силою для національного самовизначення служило формування національною елітою на суспільному рівні психології жертви. «Ми – нація» у зазначеному контексті означало: «Ми – жертви імперії». Після 1989 р. перспектива вступу держав Центрально-Східної Європи до Євросоюзу залежала від ступеню прийняття ними повоєнних європейських цінностей. Зокрема вони мали радикально змістити сенс «Ми – нація» в площину «Ми – винуваті у злочині». Тобто – готовність до покаяння була передумовою політики прощення. З цього приводу І. Крастев пише: «Поляків і румун примусили визнати, що їхні країни причетні до потурання антисемітизму в довоєнний період і в роки війни. Болгар спонукали визнати злочини, здійснені комуністичним урядом проти болгарських турок у 1980-х рр. Росіян закликали до звіту за злочини Сталіна» [1].*

Спершу в Росії ніби й визнавали злочини Й. Сталіна, але до глибинного каяття справа не доходила. І тому були свої спонуки. З одного боку, наспіла

криза Євросоюзу і реінкарнація національних цінностей підштовхнула європейців до піднесення себе в образі щонайбільшої жертви історичної несправедливості. З другого боку, Росія скористалася цим моментом і теж проголосила себе щонайбільшою розділеною нацією в світі. Так поступово визріла концепція ірриденти – збирання росіян в одну державу. В суспільній свідомості запанувало гасло: «Если надо – повторим!». Чим закінчився процес ірриденти в Німеччині 1930-х рр. ми пересвідчилися в роки Другої світової війни. І сьогодні це стало нести в собі приховану загрозу для «ближнього зарубіжжя» Росії – щоб сповідуваний нею статус головної жертви не став своєрідною індульгенцією на нові злочиння. Як слушно зазначає професор, завідуючий відділом новітньої історії і політики Інституту історії України НАН України Георгій Касьянов, «звернення до історії й «історичної справедливості» завжди було частиною підготовки до війни і перетворювалося в частину війни» [1].

А в цій площині у Росії вже відпрацьована модель «старшого брата», який традиційно бере на себе роль провісника того, хто є «праведником», а хто «грішником», і хто й за що має «правильно каятись», а в підсумку – й отримати від Кремля належну індульгенцію. Чи не це було продемонстровано під час лекції на історичну тематику, яку президент РФ Володимир Путін прочитав главам держав країн СНД (крім України і Грузії) 20 грудня 2019 року в Санкт-Петербурзі?

Як то кажуть – «інформація для роздумів». Однак це вже інший сюжет, який потребує самостійного викладу.

Список використаних джерел та літератури

1. «Олимпиада жертв исторической несправедливости». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://globalaffairs.ru/articles/olimpiada-zhertv/>
2. Лукьянов Ф., Миллер А. «Лекарство от национального нарциссизма». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://globalaffairs.ru/print/number/Lekarstvo-ot-natsionalnogo-narcissizma-17749>
3. Текст той самій резолюції Європарламенту, котра возмугила путинських росіян. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru-polit.livejournal.com/19280948.html>
4. Адорно Т. Что значит «проработка прошлого»? – Журнальный зал. Неприкосновенный запас. – 2005. – №2-3 (40-41). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ado4.html>
5. Калхун К. Теории модернизации и глобализации: кто и зачем их придумывал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inop.ru/files/calhoun.doc>
6. Парижская хартия для новой Европы (Париж, 21 ноября 1990 г.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constitution.garant.ru/act/right/megdunar/2541028>
7. Спільна заява Президентів України і Республіки Польща «До порозуміння і єднання». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_005
8. Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку з ухваленням Сенатом і Сеймом Республіки Польща постанов від 7 липня 2016 року та 22 липня 2016 року щодо оцінки польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1507-19>

9. Бжезінський З. Від надії до відваги. Оцінка зовнішньої політики Обама. // «День». – 2010. – №6. – 19 січня. – С. 7.
10. Лукьянов Ф. Почему войны памяти будут обостряться и чем это грозит ЕС и России? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://globalaffairs.ru/articles/pochemu-voyny-pamyati-budut-jbostryatsya-i-chem-eto-grozit-es-i-rossii>
11. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: введение. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. – 248 с.
12. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/kastel/09.php

References

1. “*Olimpiada zhertv istoricheskoy nespravedlivosti*” [“Olympics of victims of historical injustice”]. [Online]. Available from: <https://globalaffairs.ru/articles/olimpiada-zhertv/> [In Russian].
2. Lukyanov, F. & Miller, A. “*Lekarstvo ot natsional'nogo nartsissizma*” [“The cure for national narcissism”]. [Online]. Available from: <https://globalaffairs.ru/print/number/Lekarstvo-ot-natsionalnogo-nartsissizma-17749> [In Russian].
3. *Tekst toy samoy rezolyutsii Yevroparlamenta, kotoraya vozmutila putinskikh rossiyan* [The text of the very resolution of the European Parliament that outraged Putin’s Russians]. [Online]. Available from: <https://ru-polit.livejournal.com/19280948.html> [In Russian].
4. Adorno, T. (2005). Chto znachit “prorabotka proshlogo”? [What does «elaboration of the past» mean?] *Zhurnal'nyy zal. Neprikosnovennyiy zapas* [Magazine hall. Untouchable stock], 2-3, (40-41). [Online]. Available from: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ado4.html> [In Russian].
5. Calhoun, K. *Teorii modernizatsii i globalizatsii: kto i zachem ikh pridumyval* [Theories of modernization and globalization: who and why invented them]. [Online]. Available from: <http://www.inop.ru/files/calhoun.doc> [In Russian].
6. *Parizhskaya khartiya dlya novoy Yevropy (Parizh, 21 noyabrya 1990 g.)* [Paris Charter for a New Europe (Paris, November 21, 1990)]. [Online]. Available from: <http://constitution.garant.ru/act/right/megdunar/2541028> [In Russian].
7. *Spil'na zayava Prezydentiv Ukrayiny i Respubliki Pol'shcha “Do porozuminnya i yednannya”*. Joint statement of the Presidents of Ukraine and the Republic of Poland “Towards understanding and unity”. [Online]. Available from: https://zakon.work.gov.ua/laws/show/616_005 [In Ukrainian].
8. *Pro Zayavu Verkhovnoyi Rady Ukrayiny u zv'yazku z ukhvalenniyam Senatom i Seymom Respubliki Pol'shcha postanov vid 7 lypnya 2016 roku ta 22 lypnya 2016 roku shchodo otsinky pol's'ko-ukrayins'koho konfliktu v roky Druhoyi svitovoyi viyny* [On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine in connection with the adoption by the Senate and Sejm of the Republic of Poland of resolutions of July 7, 2016 and July 22, 2016 on the assessment of the Polish-Ukrainian conflict during World War II]. [Online]. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1507-19> [In Ukrainian].
9. Brzezinski, Z. (2010). Vid nadiyi do vidvahy. Otsinka zovnishn'oyi polityky Obamy [From hope to courage. Obama’s foreign policy assessment]. *Den' [Day]*, 19 Jan. p. 7. [In Ukrainian].
10. Lukyanov, F. *Pochemu voyny pamyati budut obostryat'sya i chem eto grozit ES i Rossii?* [Why will the memory wars intensify and what does it threaten the EU and Russia?]. [Online]. Available from: <https://globalaffairs.ru/articles/pochemu-voyny-pamyati-budut-jbostryatsya-i-chem-eto-grozit-es-i-rossii> [In Russian].
11. Wallerstein, I. (2006). *Mirosistemnyy analiz: vvedeniye* [World system analysis: an introduction]. Moskva: Izdatel'skiy dom «Territoriya budushchego»/Izdatel'skiy dom “Territoriya budushchego”. [In Russian].

12. Castells, M. *Informatsionnaya epokha: ekonomika, obshchestvo i kul'tura* [The information age: economics, society and culture]. [Online]. Available from: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/kastel/09.php [In Russian].

Ткаченко В.Н., Якуба В.В. Войны исторической памяти: общественные побуждения.

Статья является исследованием войн исторической памяти. Рассматривается процесс все возрастающего использования исторического прошлого в общественной жизни настоящего. История стала политическим инструментом, с помощью которого легитимизируется или делегитимизируется та или иная социально-политическая система. В ряде стран были приняты законы о наказании тех, кто пишет «неправильно». В международных отношениях вспыхнули настоящие «войны исторической памяти». Вступает в силу этнизация истории и утверждение нарративов о собственной нации как исключительно «жертвы истории», требующей к себе особого отношения и надлежащей компенсации. В частности, инициаторы провозглашения «войн исторической памяти» в разных странах не одни и те же. Часто войны памяти провозглашаются на высшем уровне – в них принимают участие официальные лица, включая глав государств, которые «дают отпор» и «ставят на место неправых», напоминая о незаживающих ранах нации и о страшных преступлениях соседей.

Объективно разделяет вопрос об общественных побуждениях «войн исторической памяти». Авторы разделяют точку зрения, что главная причина заключается в обострении противостояния между Россией и коллективным Западом. Историческая политика, которая приобрела вид «войн исторической памяти», является скорее симптомом, а не причиной этого противостояния. Проанализировано, что политизация исторической памяти достаточно часто приводит к негативным последствиям, и легкого выхода из этой ситуации не просматривается. И трудно найти то решающее звено, взявшись за которое можно было бы вытянуть всю цепь назревших проблем. Между тем следует признать, что полемика вокруг роли Советского Союза во Второй мировой войне не возникла от нечего делать, она обострилась на фоне усиления напряженности между Востоком и Западом. Обобщая эволюцию «войн исторической памяти» к жесткому обострению, Марлен Ларюель отмечал: «Я интерпретирую войны за историческую память между Польшей, прибалтийскими государствами и Украиной, с одной стороны, и Россией – с другой, как «стратегический нарратив», связанный с исключением России из Европы или включением в нее».

Ключевые слова: историческая политика, исторический нарратив, «войны исторической памяти», концепция «добра и зла», пакт Молотова-Риббентропа, Вторая мировая война, Холокост, резолюция Европарламента от 19 сентября 2019 г.

Tkachenko V., Yakuba V. Wars of Historical Memory: Social Objectives.

The article is a study of the wars of historical memory. The process of increasing use of the historical past in the public life of the present is considered. History has become a political tool through which one or another socio-political system is legitimized or delegitimized. In a number of countries, laws have been passed to punish those who write “wrong”. Real “wars of historical memory” have broken out in international relations. The ethnicization of history and the establishment of narratives about one’s own nation as exclusively a “victim of history” are gaining momentum, which requires special treatment and appropriate compensation. In particular, the initiators of the proclamation of “wars of historical memory” in different countries are not the same. Remembrance wars are often declared at the highest level, involving officials, including heads of state, who “rebuff” and “put in place the wrongdoers”, reminding the nation of the nation’s incurable wounds and the terrible crimes of its neighbors.

Objectively, the question of the social motives of the “wars of historical memory” is brewing. The authors share the view that the main reason is the escalation of the confrontation between Russia and the collective West. Historical politics, which has taken the form of “wars of historical memory”, is a symptom rather than a cause of this confrontation. It has been analyzed that the politicization of

historical memory often leads to negative consequences, and there is no easy way out of this situation. And it is difficult to find that decisive link, undertaking which it would be possible to pull out the whole chain of pressing problems. At the same time, it must be acknowledged that the controversy over the role of the Soviet Union in World War II has not been annihilated, but has intensified amid escalating tensions between East and West. Summarizing the evolution of “wars of historical memory” to a sharp aggravation, Marlene Laruel noted: “I interpret the wars for historical memory between Poland, the Baltic states and Ukraine, on the one hand, and Russia, on the other, as narrative «related to the exclusion of Russia from Europe or inclusion in it”.

Keywords: *historical policy, historical narrative, “wars of historical memory”, the concept of “good and evil”, the Molotov-Ribbenrop Pact, World War II, the Holocaust, the European Parliament resolution of September 19, 2019.*